

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94 (477) «15»

А.В.Блануца *

ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ СКЛАД КНИГИ ЗАПИСІВ ЛИТОВСЬКОЇ МЕТРИКИ №49 У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО СЕРЕДИНИ 1560 – ПОЧАТКУ 1570-х рр.

Аналізується документальний склад книги записів Литовської метрики №49 в контексті дослідження соціально-економічної історії Великого князівства Литовського середини 1560 – початку 1570-х рр. Відзначено високу інформативність джерела на предмет дослідження різних аспектів соціально-економічних реформ у Литві та на українських землях у складі цієї держави.

Ключові слова: Литовська метрика, книга записів №49, Велике князівство Литовське, соціально-економічні реформи, шляхта.

Період 1560–1570-х рр. в історії Великого князівства Литовського позначено масштабними перетвореннями у сфері суспільного та соціально-економічного життя. Дедалі більше введених до наукового обігу джерел дають можливість ґрунтовніше й детальніше розглянути колись маловідомі та непопулярні серед істориків теми й сюжети з соціально-економічної історії Литви, України ранньомодерного часу. На академічному рівні певним стимулом зростання інтересу до економічної проблематики в історичних студіях став вихід двотомної колективної праці¹, де по-новому окреслено роль економіки у житті як держави, так і соціальних страт і груп. Базовим джерелом з української історії в литовську добу до середини XVI ст. є Литовська метрика, активна едиційна робота над якою наприкінці XX – на початку XXI ст. різних груп дослідників із Литви, Польщі, Білорусі, Росії та України² розкриває нові перспективи у вивченні економічних процесів.

Соціально-економічні реформи, що впроваджувалися у Великому князівстві Литовському за польським зразком, стали не лише наслідком бурхливого розвитку товарно-грошових відносин, а й необхідного «підтягування» країни

---

* Блануца Андрій Васильович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, відділ історії України середніх віків та раннього нового часу
E-mail: an_blan@mail.ru

¹ Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: У 2 т. – К., 2011. – Т.1. – 696 с.; Т.2. – 608 с.

² На сьогодні, за авторськими підрахунками, видано 54 книги, понад 10 готується до друку.

до управлінського рівня Корони Польської. Реформований повіт у Литві став не лише як у Польщі – судовою одиницею, а й адміністративною, військовою та сеймиковою³. Утім, говорити про раптовість реформ немає підстав, адже певні кроки мали місце ще в роки правління Сигізмунда I Старого. Зокрема, це видно з поступового поширення на литовських землях актових книг окремих адміністративних одиниць. Так, за даними В.Поліщука, перші провінційні замкові книги господарських урядників, що постали як продукт діяльності судово-адміністративних установ на локальному рівні, за аналогом метричних канцелярських книг, з'явилися в 1520-х рр. на території підляських повітів. Трохи згодом, не раніше 1522 р., актові книги було запроваджено на Волині: у господарських замках (Луцьк, Володимир, Кременець) – на підставі верховного, а в магнатських (Дубно, Заслав, Олика, Острог, Рівне та ін.) – домініально-го права власників⁴. До нашого часу такі ранні книги не збереглися, а факт їх існування доводиться перманентним згадуванням у пізніших документах або віднайденими в різних архівних фондах виписами з них.

Масово актові книги в Литві з'явилися внаслідок реформ – судової, адміністративної, правової. Актові книги земського суду відбивали документальну складову його діяльності, гродські книги – гродського суду, який реорганізувався з замкового. Тож документальний масив таких актових книг і дає підстави детально вивчати різні складові соціально-економічної історії ВКЛ та українських земель у його складі. Утім, важливо наголосити на тому, що в перші пореформені роки неабияке значення ще мали книги Литовської метрики, які виходили з великокнязівської канцелярії наприкінці 1560-х рр.

У розрізі задекларованої тематики нашу увагу привернула книга записів №49, оригінал якої зберігається в Російському державному архіві давніх актів (інвентарний номер 49)⁵. До її складу ввійшли документи періоду, який нас цікавить – від березня 1566 по серпень 1570 рр. У рамках проекту з підготовки до видання, котрий провадиться спільно з дніпропетровською дослідницею Л.Жеребцовою, постало нагальне питання аналізу її складу. Книга містить 97 документів за вказаний хронологічний період. За сучасною класифікацією їх можна віднести до актів публічно-правового характеру⁶.

За тематикою та адресатами документи книги можна поділити на кілька груп. Так, уже перші записи стосувалися призначень окремих князів та шляхтичів на управлінські уряди. Такими діями великий князь литовський структурував адміністративну систему держави з огляду на впроваджувані реформи, що потребувало потужного людського ресурсу. Розглянемо специфіку

³ Zakrzewski A. Wielkie księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.): Prawo – ustrój – społeczeństwo. – Warszawa, 2013. – S.59–60.

⁴ Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підгот. до вид. В.М.Мойсієнко, В.В.Поліщук. – Луцьк, 2013. – С.15.

⁵ Одним із перших, хто описав Литовську метрику наприкінці XIX ст., а також склав інвентар книг, був С.Пташицький (див.: *Пташицкий С.* Описание книг и актов Литовской метрики. – Санкт-Петербург, 1887. – 280 с.).

⁶ Історіографію питання та особливості класифікації документів публічно-правового характеру див.: *Ващук Д.П.* Інститут «старини» у Великому князівстві Литовському (аналіз матеріалів Литовської метрики) // Український історичний журнал. – 2011. – №1. – С.195–209.

таких документів. Призначення на уряд оформлялося привілеєм. Таких у книзі записів №49 чотирнадцять.

Найперше, 18 березня 1566 р., Сигізмунд II Август своїм привілеєм призначив князя Стефана Андрійовича Збараського на уряд троцького воеводи, який в управлінській ієрархії був одним із ключових. У привілеї вказувалися попередні заслуги князя перед державою, а також його успішне врядування у Вітебському воеводстві, що й послужило одним із факторів нового призначення. Диспозиційною частиною документа князь уповноважувався контролювати всі надходження до воеводської скарбниці, а також здобував функції відправлення правосуддя, як і попередні троцькі воеводи: «И тежъ судити и рядити, и всякие sprawy, што ураду его м(и)л(о)сти воеводству Троцкому належыти, справовати, яко и продкове его м(и)л(о)сти панове воеводове троцкие до сего часу уживали и справовали»⁷. Разом із привілеєм на воеводство Сигізмунд II Август другим своїм листом наказував підскарбієві Миколаєві Нарушевичу щороку видавати з державних коштів по 700 кіп грошів князеві С.Збараському на потреби Троцького воеводства, причому перша виплата мала бути влітку 1567 р.⁸

У двадцятих числах березня 1566 р. вликокнязівський привілей на Брацлавське та Віницьке воеводства у Подільській землі отримав житомирський староста князь Роман Федорович Сангушкович. Аргументом до такого призначення став його досвід управляти староством на прикордонні та військовий хист:

«А бываючи многокrotь у великихъ битвахъ, мужне ся противко неприятеля н(а)шог(о) застановляючи, не литовал здоровья с пролитьемъ крови своее, чинилъ то, што правому а правдивому рыцерови, а народу княжатского особей належало, чим намъ, (го)с(по)д(а)ру, и Речи Посполитой земской верне ся а цнотливе заслужил, и в ынъших кождых, але меновите в службахъ рыцерскихъ военныхъ на него преложоных, добре ся намъ завжды по-добаль»⁹.

Відповідно князь Р.Сангушкович отримував низку повноважень, що закріплювалися за воеводським урядом. При цьому в документі їх зазначено нормою Литовського статуту 1566 р.: «Яко належыти ему, раде н(а)шой, воеводе оное земли Браславское и Веницкое, и *яко в статуте, права земского* (курсив наш – А.Б.) есть описано»¹⁰. Воеводи за свою діяльність часто отримували почесні титули. Зокрема, за вагомі заслуги перед державою, особливо за вдалі посольства до Орди, Москви, Швеції Сигізмунд II Август своїм привілеєм пожалував підляському воеводі Василеві Тишкевичу та його родині титул грабія¹¹.

⁷ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.49. – Л.1–1 об.

⁸ Там же. – Л.1 об. – 2.

⁹ Там же. – Л.3 об. – 4.

¹⁰ Там же. – Л.4.

¹¹ Там же. – Л.47 об. – 48 об.

Кілька привілеїв стосувалися призначень на староства. Так, 25 березня 1566 р. Боркулаб Іванович Корсак отримав уряд Дисненського староства з прилеглими до нього селами в «доживотне» тримання¹². Того ж дня іншим листом-розпорядженням великий князь литовський наказав земському підскарбієві М.Нарушевичу сплатити Б.Корсаку 300 кіп грошів литовських, причому такі грошові виплати дисненський староста мав отримувати з великокнязівської скарбниці щороку¹³. Тоді ж привілей на уряд Кричевського староства отримав Костянтин Шолуха, успадкувавши по смерті свого батька, Андрія Шолухи, котрий урядовав за часів правління Сигізмунда I Старого¹⁴. За кілька днів (27 березня 1566 р.) з'явився привілей, адресований Григорієві Воловичу на староство Мельницьке та Лосяцьке з усіма старостинськими прибутками¹⁵.

13 квітня 1566 р. на «доживотний» термін уряд берестейського військового отримав господарський дворянин Рафал Прокулей, а після його смерті в 1570 р. великий князь литовський відразу призначив на цю вакансію Григорія Вагановського (привілей від 31 липня 1570 р.) з однаковим обсягом повноважень¹⁶. Литовський володар намагався якнайшвидше заповнювати й інші вакантні уряди в державі. Так, 30 травня 1566 р. у своєму листі він зазначав, призначаючи двірного хорунжого:

«Которое хоружство дворное панства нашего Великого князтва Литовского перво сего з ласки н(а)шое деръжалъ хоружий нашъ дворный Григорийъ Рогоза, але ижъ есмо его за елекциею на судейство земское в повете Менскомъ преложили, а в томъ часе тое хоружство дворное ваковало, ино мы, дознавши верныхъ а цнотливыхъ послугъ дворянина нашего Василья Рогозы, брата его, которыми он от немалого часу на дворе нашем будучи и в послугах н(а)ших г(о)с(по)д(а)рьских верне ся заховываючи, заслуговал ласку нашу»¹⁷.

У привілеї від 22 червня 1570 р. великий князь литовський констатував:

«Которое хоружство уланское над татарми городеньского стягу перво сего держалъ, заведаль и справовал слуга нашъ г(о)с(по)д(а)рьский князь Магметъ Уланъ Юхновичъ. Ино ижъ тот Магметъ Уланъ тых часовъ вжо зъ сего света зшоль, а тое хоружство абы не вакувало и часу потребы никоторое ся омешканье в послугах нашихъ г(о)с(по)д(а)рьских и земских не деяло, тогды панъ виленьский, гетманъ найвысший Великого князтва Литовского, староста городеньский, державца могилевский панъ Григорей Алексанъдровичъ Ходкевича, бачачи на тот вряд хоружский годного и в томъ добре умеетного кн(я)зя Алинеча Улана Бенгимовича, слуги нашего г(о)с(по)д(а)рьского, тотъ, вышей помененый, вряд, хоружство уланское над татарьми стягу городеньского, тому кн(я)зю Олинечу Улану Бекгимови-

¹² Там же. – Л.2–2 об.

¹³ Там же. – Л.2 об. – 3.

¹⁴ Там же. – Л.3–3 об.

¹⁵ Там же. – Л.5 об.

¹⁶ Там же. – Л.11, 76–76 об.

¹⁷ Там же. – Л.6 об.

чу в заведеняе и въ справу далъ и за нимъ до насъ листъ свой писалъ, жадаючи, абыхмо ласку нашу г(о)с(по)д(а)рьскую тому слуге нашому кн(я)зю Алинечу Улану Бекгимовичу показали и тое хоружество в держанье и въ справу ему дали».

Зважаючи на прохання литовського гетьмана господар своїм привілеєм затвердив Оленича Улана Бекгимовича на уряд татарського новгородського хорунжого¹⁸. Того ж дня було видано лист із повідомленням про нове призначення, адресований усім татарам Новгородського стягу¹⁹. Після смерті воїнського війта Гаврила Гричина вакантний уряд обійняв його старший син Яків, за привілеєм Сигізмунда II Августа від 20 липня 1568 р.²⁰ А по смерті вітебського конюшого Григорія Шапки відповідне призначення отримав Андрій Якубович Савицький (привілей від 29 травня 1572 р.)²¹.

У пореформені роки для забезпечення функціонування новостворених урядів великий князь литовський масово видавав привілеї на них, котрі збереглися у книгах Метрики, і які хронологічно припадають на середину 1560 – початок 1570-х рр. Окрім заявленої в назві на вказані роки приходиться більше десяти книг. Зокрема, до книги записів №44 увійшов привілей Сигізмунда II Августа від 8 березня 1566 р., яким він із-поміж чотирьох запропонованих на писарський уряд шляхтичів²² Київського повіту затвердив Федора Балакиру²³. До складу книги записів №52 увійшло кілька привілеїв на уряди: Філіпові Кононовичу Дубинському – на островське війтівство (Книшин, 30 жовтня 1569 р.), Станіславові Трояновському – на більське лісництво (Книшин, листопад 1569 р.)²⁴. А у книзі записів №51 таких привілеїв відклалося вже понад десять. Так, динемонтський староста Ян Левонь отримав привілей на уряд віленського підкоморія (Книшин, 16 березня 1566 р.)²⁵, новгородський воеводич Микола Павлович Сапіга – на уряд двірного маршалка в Більському повіті (Воїнь, 3 квітня 1566 р.). У документі вказувалося, що пан М.Сапіга не раз своїм коштом споряджав роти та виступав супроти неприятеля, а також відзначився в битві з великим князем московським В.Шуйським²⁶. Його брат – Богдан Павлович Сапіга – того ж таки 1566 р. отримав призначення на уряд підкоморія в Більському повіті²⁷. Навесні 1566 р. ошмянський хорунжий та онікштенський державця Павло Каспорович Островицький як винагороду

¹⁸ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.49. – Л.69 об. – 70.

¹⁹ Там же. – Л.70 об.

²⁰ Там же. – Л.20 об. – 21.

²¹ Там же. – Л.79 об.

²² Тут уже діяла норма Литовського статуту редакції 1566 р., згідно з якою великий князь литовський мав сам обрати одного шляхтича з-поміж чотирьох на запропонований місцевою шляхтою повітовий уряд (див.: Статут Великого князства Литовського 1566 года / Издание Императорского Московского общества истории и древностей российских. – Москва, 1855. – Разд.4, арт.1).

²³ Метрыка Вялікага княства Літоўскага: Кніга 44: Кніга запісаў 44 (1559–1566 гг.) / Падрыхтаваў А.І.Груша. – Мінск, 2001. – С.122.

²⁴ Lietuvos Metrika (далі – LM). – Knyga №52 (1569–1570): Užrašymų knyga 52 / Parengė A.Baliulis, R.Firkovičius. – Vilnius, 2004. – №108. – P.85; №133. – P.102.

²⁵ Ibid. – Knyga №51 (1566–1574): Užrašymų knyga 51 / Parengė A.Baliulis, R.Ragauskienė, A.Ragauskas. – Vilnius, 2000. – №7. – P.33.

²⁶ Ibid. – №17. – P.41.

²⁷ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.267. – Л.48–48 об.

за службу при великокнязівському дворі отримав уряд ошмянського маршалка²⁸. Господарський дяк Михайло Васильович Дубницький восени 1566 р. був направлений Сигізмундом II Августом до міста Володимира на Волині для обіймання вакантного після звільнення попередника – Максима Івановича Лудовича – війтівського уряду²⁹. У грудні 1566 р. на зібранні панів ради у Городно великий князь литовський «умысливши есмо в земли Жомойтской тымъ же порядком, яко и у иных землях и у воеводствах, каштеляна подати и упривилевати онои земли вечными часы». Гідним посісти уряд жемайтійського каштеляна виявився бержанський тивун Малхер Шемета, який автоматично ввійшов до складу панів ради Великого князівства Литовського. Привілей на цей уряд було внесено до кількох книг Метрики³⁰. Після смерті М.Шемети (1570 р.) уряд жемайтійського каштеляна за відповідним господарським привілеєм обійняв мінський каштелян та динемборський староста Миколай Талвоша³¹, котрий заслужив довіру під час Інфлянтської війни та в посольствах до Московії³². Уряд троцького каштеляна 1566 р. отримав пан Юрій Ходкевич³³. У січні 1567 р. дорогицький писар Адам Косинський здобув великокнязівський привілей на уряд маршалка в Мельницькому повіті³⁴, упітський підкоморій та крєвський державця Ян Янович Волменський – на уряд маршалка в Ошмянському повіті (Варшава, 1 березня 1572 р.)³⁵, а господарський дворянин Богдан Іванович Стецкович – на уряд маршалка у Браславському повіті (Варшава, 19 червня 1572 р.)³⁶. У 1570 р. до книги №267 було внесено привілеї, якими великий князь литовський призначив шляхтичів на уряди у Браславській землі: Митка Путятича – на суддю, Григорія Мирського – на підкоморія, Матиса Нарбути – на хорунжого³⁷.

У книзі записів Литовської метрики №51 міститься привілей господарському дворянинові Андрієві Бобровницькому на уряд ковенського войськового (Книшин, 10 лютого 1567 р.)³⁸. Далі вкажемо лише уряди, які ввійшли до означеної книги: війтівство більське, кременецьке; староство берестейське, гомейське, крєвське, чичерське та пропойське; суддівство браславське, мінське; підкоморство віленське, упітське; браславське хоружство та бержанське тивунство³⁹. У 1566 р. уряд войськового в Луцькому повіті Волинського

²⁸ LM. – Knyga №51. – №18. – Р.41.

²⁹ Ibid. – №25. – Р.47–50.

³⁰ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.267. – Л.105–105 об.; Ед.хр.48. – Л.50–50 об.; LM. – Knyga №51. – №41. – Р.63.

³¹ Привілей на мінське каштелянство 1566 р. див.: РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.48. – Л.52 об. – 53.

³² LM. – Knyga №51. – №185. – Р.265.

³³ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.48. – Л.52–52 об.

³⁴ LM. – Knyga №51. – №43. – Р.64.

³⁵ Ibid. – №216. – Р.303–304.

³⁶ Ibid. – №236. – Р.329–330.

³⁷ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.267. – Л.302 об. – 304.

³⁸ LM. – Knyga №51. – №50. – Р.70.

³⁹ Ibid. – №69. – Р.79; №100. – Р.131–133; №75. – Р.83–86; №220. – Р.307–308; №221. – Р.308–309; №230. – Р.319–320; №173. – Р.253–254; №186. – Р.265–266; №194. – Р.277; №217. – Р.304; №174. – Р.254. Григорій Підберезький отримав привілей на оршанське підкоморство, Фрідріх Гороїн – на волковийське земське суддівство, Михайло Мелешко – на городенське підсудство (див.: РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.267. – Л.134–134 об., 334 об. – 335, 269–269 об.).

воеводства окремих великокнязівським привілеєм отримав місцевий шляхтич Іван Чаплич Шпановський⁴⁰, а Война Матвійович Гречина – уряд підкоморія в Пінському повіті⁴¹. Окремими листами великий князь литовський наказував місцевій владі створювати умови для виконання новопризначеними урядниками своїх обов'язків. Зокрема, у 1567 р. господар наказував київському городничому у стислий термін коштом замку збудувати будинок місцевому каштелянові для «стояния»⁴².

Отже, привілеї на уряди, що ввійшли до зазначеної книги Литовської метрики, дають уявлення про механізми призначення на центральні й місцеві уряди, що мали стати запорукою проведення успішного реформування соціальної й економічної сфер життя держави.

Утім, левову частку документального комплексу книги становлять листи та привілеї на землю й маєтності. Їх тут кількадесят. Такі пожалування надавалися Сигізмундом II Августом шляхті на різних умовах та в різний спосіб. Головною ж умовою всіх надань було несення шляхтою певних служб, найпоширенішою з яких була земська⁴³. Наприклад, 21 серпня 1566 р. господар своїм листом повідомляв оршанського державцю – князя Андрія Семеновича Одинцевича – про пожалування оршанського зем'янина Богуща Олексійовича Сколка, як потерпілого за службу на прикордонні («за службы его, такъ же для знищенья, которое онъ яко человекъ украинный отъ людей неприятельскихъ принялъ»), трьома незаселеними (порожніми) землями за Дніпром, у Світолках Мезелевською, Патахинською та Демешковською, до волі та ласки господарської⁴⁴ за умови несення земської служби («а намъ с того службу земскую военную служатъ»)⁴⁵. Згодом, улітку 1568 р., на таких самих умовах на тій самій території через оршанського старосту пана Філона Кміту великий князь литовський пожалував шляхтича Войну Плотницького двома осілими землями за Дніпром: Полянчиною та Пашинською, де мешкали оршанські піддані Зачко й Кузьма зі своїми потужниками⁴⁶. Великокнязівським пожалуванням від 30 жовтня 1568 р. полоцький зем'янин Юрко Офанасович Волошин отримав у володіння село Котовичі – неподалік від Дисненського замку. Мотиваційну частину цього пожалування становили умови, котрі сталися внаслідок ув'язнення родичів Ю.Волошина московськими військами, після чого вказане село залишилося без власників⁴⁷. Відтак, щоб маєтність не пустувала, великий князь литовський зважив на звернення полоцького шляхтича і винагородив нею його родичів за правом близькості на умовах відбування земської

⁴⁰ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.48. – Л.63 об. – 64 об.

⁴¹ Там же. – Ед.хр.47. – Л.6 об.

⁴² Там же. – Л.107.

⁴³ Див.: Блануца А. Земська служба у Великому князівстві Литовському за документами книги записів №39 Литовської метрики (середина XVI ст.) // Український історичний збірник. – Вип.12. – К., 2009. – С.456–467.

⁴⁴ Про умови земельних та маєткових пожалувань у Литві див.: Блануца А.В. Шляхетське землеволодіння у Великому князівстві Литовському: джерела дослідження // Український історичний журнал. – 2009. – №2. – С.194–207.

⁴⁵ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.49. – Л.10 об.

⁴⁶ Там же. – Л.16 об. – 17.

⁴⁷ Там же. – Л.34 об. – 35.

служби. В інших випадках господар також стежив за тим, аби земська служба йшла з володінь, які переходили до нових власників за правом близькості або у спадщину. Так, 12 листопада 1568 р. великий князь литовський пожалував мстиславського боярина Остафа Леоновича «пустою землею» Матинською після загибелі на війні його батька, про що повідомляв мстиславського старосту князя Івана Васильовича Соломерецького, наказуючи, щоб «его отъ тоє землицы не отдаляли, але тую землю пустовскую на службе земской к ему дали»⁴⁸. Цього ж дня з великокнязівської канцелярії вийшло три документа такого формату. За першим із них, згідно з правом близькості, три «пусті землі» у селі Пісковичах, належні до Кричевського замку, отримав кричевський боярин Степан Кабатович⁴⁹. За другим документом господар зобов'язував уже згадуваного нами мстиславського старосту повернути відібрану ним спадкову за чоловіком землю Дудичі мстиславській зем'янці Людмилі Мизгайловіч, котра після смерті чоловіка та загибелі на війнах п'яти синів залишилася з чотирма неповнолітніми дітьми⁵⁰. Третім документом Сигізмунд II Август поклав на полоцького каштеляна та чичерського й пропойського старосту пана Юрія Зеновійовича обов'язок увести у володіння трьома службами землі у селі Липиничах Чичерського староства Яна Ленського, які каштелян підпорядкував староству після смерті його батька⁵¹.

У листопаді 1568 р. господар надіслав листа київському воеводі князеві Костянтинові Костянтиновичу Острозькому, яким сповіщав його про пожалування Яна Жилинського двома «пустими землями» на р. Зауші неподалік від Києва, Юрковщизною та Крупневщизною на земській службі. У листі також указувалося, що з цих земель на Київський замок щороку надходить невеличкий прибуток: три каді меду та 45 литовських грошів. Київському воеводі наказувалося, що

«если жъ тые земли в пусе лежать, а не будет ли то з шкодою того замку нашего, твоя бы м(и)л(о)сть тые, вышей помененные, две земли пустовские Юрковщизну а Крупневщизну ему на службе земской держати подалъ и в то его увезалъ, што мы потомъ ему листомъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ потвердимъ»⁵².

Документи засвідчують, що шляхта отримувала землі як за умови несення земської служби, так і за результатом такої служби. Відтак формою певної подяки виступали великокнязівські пожалування «на хлібокормління». Зокрема, листом від 9 листопада 1569 р. Сигізмунд II Август наказував дисненському старості панові Боркулабові Івановичу Корсаку виділити королівському ротмістрові Павлові Рощині якусь осілість у Полоцькій землі «абы еси за то в земли нашої Полоцкой водле баченья своего якую оселость обралъ и в то его увязалъ и в держанье подалъ, и намъ, г(о)с(по)д(а)ру, то листомъ своимъ ознаймилъ, што мы потомъ листомъ нашимъ г(о)с(по)д(а)рьскимъ потвердили». Таку

⁴⁸ Там же. – Л.36 об.

⁴⁹ Там же. – Л.37.

⁵⁰ Там же. – Л.37 об. – 38.

⁵¹ Там же. – Л.38 об.

⁵² Там же. – Л.36.

господарську вдячність П.Рощина заслужив «на послугахъ нашихъ г(о)с(по)д(а)рских и земских на Украине будучи, яко того ведомость маемъ добре, цнотливе и верне намъ, г(о)с(по)д(а)ру, служилъ»⁵³.

Надання на умовах хлібокормління практикувалися також під час переходу на службу до великого князя литовського московських бояр. Такі випадки траплялися під час литовсько-московських воєн початку XVI ст. Наприклад, після еміграції до Московії князів Василя та Семена Масальських усі маєтності, якими ті володіли в Литві, відійшли до великокнязівського домену й були надані колишнім московським боярам⁵⁴. Так, 1534 р. Сигізмунд I Старий надав «на хлебокормление» боярському синові Іванові Поросукову чотири чоловіки й чотири землі «пустовских» під Василишками, якими раніше володів князь В.Масальський⁵⁵. Цього ж року господар у своєму листі до василишського та марківського державці пана Яна Миколайовича Радивиловича наказував надати «на хлебокормление» боярському синові Федорові Селеву двох чоловіків і три землі «пустовских» у Василишках, що відійшли до короля після зради й утечі в Москву князя В.Масальського⁵⁶.

Результатом воєн із Московією стала втрата порубіжних литовських земель, шляхетських осіlostей. Це породило нову форму великокнязівських пожалувань, які документально зафіксовано як надання «до очищення именій». Один із таких документів, датований 10 листопада 1569 р., увійшов до книги записів №49⁵⁷. Ним Сигізмунд II Август пожалував господарського слугу Яцька Богдановича Бистрейського 33 волоками землі у селі Кульбаки Лідської волості «до очищення именій его в земли Полоцкой з рукъ неприятельских и тежъ за забранье маєтности его отъ того неприятеля нашего»⁵⁸. Утрачені землі так і не було відвойовано, тож у подальшому шляхтичі, які отримали маєтності на умовах «до очищення», намагалися виклопотати новий привілей на свої тимчасові володіння на інших умовах.

Відзначимо, що земська служба не завжди виступала головною умовою отримання землі чи маєтності. Зокрема, книга записів Литовської метрики №42 містить комплекс документів, якими фіксувалися пожалування литовським службовим людям певних земель, умовою тримання котрих була не земська служба, а стрілецька, кухарська та обрусна⁵⁹.

Однією з найбільш стійких форм землеволодіння у Литві виступало володіння землею чи маєтністю вічним правом. У такому разі шляхта отримувала великокнязівські привілеї, якими земля жалувалася «на вечность». Як правило, вічним пожалуванням передувало надання на інших формах володіння. Зокрема, перед тим, як ґродський писар Троцького воеводства Миколай Дешук отримав у вічне володіння село Довгостани в Курклевській волості, воно

⁵³ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.49. – Л.48 об.

⁵⁴ Див.: Князі Масальські: документи і матеріали XVI ст. – Вип.1 / Підгот. до друку й авт. текст А.Блануца, Д.Вашука. – К., 2007. – С.116.

⁵⁵ LM. – Knyga №227 (1533–1535): 8-oji Teismų bylų knyga / I.Valikonytė, S.Lazutka. – Vilnius, 1999. – P.165.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.49. – Л.49–49 об.

⁵⁸ Там же. – Л.49.

⁵⁹ Там же. – Ед.хр.42. – Л.1–80 об.

було йому пожалуване через троцького воеводу князя Стефана Андрійовича Збаразького на умовах володіння до волі й ласки господарської⁶⁰, тобто на конкретно невизначений термін. Отримавши село на таких умовах, М.Дешук 10 грудня 1569 р. звернувся до господаря з чолобитною, в якій за підтримки воеводи просив підтвердити попереднє пожалування на нових умовах – володіння вічним правом. Зважаючи на заслуги троцького шляхтича та прохання воеводи, Сигізмунд II Август видав відповідний привілей («мает онъ... держати и вжывати, будучи вольни то розширыти, прыбавити и людми осаживати, и всякие пожитки оттоль себе розмножати вечными часы»⁶¹), до якого ввійшов текст попереднього пожалування від 7 червня 1568 р.⁶² Аналогічний випадок засвідчено в іншому привілеї, яким 1 травня 1569 р. Сигізмунд II Август пожалував князеві Балцерові Андрійовичу Лукомському двадцять волоків землі у селах Коревиці та Плотки Васишишської волості вічним правом, і котрі перед цим князь отримав на безтермінових умовах⁶³.

На умовах вічного володіння три волоки землі у селі Висоцьку Слонімського повіту отримав брацлавський і вінницький воевода князь Роман Федорович Сангушкович. Підставою пожалування стало звернення від 15 червня 1569 р. до великого князя литовського про те, що три волоки землі, котрі називаються Селиловичі, розташовані по сусідству з його землями в тому ж селі:

«Ижъ в селе замку нашего Слонимского у Высоцку межи бояры есть наши тры волоки земли, называемые Селиловичи, на которыхъ меновите тые люди наши сядят и тыхъ земель уживают: Гринецъ Савъчичъ, Лукьянъ Тереховичъ, Антъонъ Сенютичъ, Васко Салъевичъ а Иванъ Рабыцевичъ, ку двору его Высоцкому ту жъ прилегли»⁶⁴.

Кілька документів дають уявлення про механізм надання та отримання певних земель, які у привілеях подавалися без конкретної прив'язки до певного населеного пункту. Наприклад, 9 червня 1569 р. Сигізмунд II Август пожалував уже згадуваному князеві Б.Лукомському 15 волоків землі в Ретовському тивунстві Жемайтійської землі «на вечность». Цим першим привілеєм господар сповіщав про своє рішення жемайтійського старосту пана Яна Ходкевича⁶⁵. Одночасно великий князь литовський направив лист ретовському тивуну Маркові Внучку з наказом, що коли до тивунства прибуде призначений жемайтійським старостою урядник для виділення Б.Лукомському 15 волоків землі, він має сприяти виконанню волі господаря⁶⁶. Наступного дня з великокнязівської канцелярії вийшов привілей, яким королівського ротмістра Миколая Сологуба жалували 20 волоками землі в тому ж таки Ретовському тивунстві. Як і в попередньому випадку, це пожалування оформлялося двома

⁶⁰ Там же. – Ед.хр.49. – Л.40.

⁶¹ Там же. – Л.41.

⁶² Там же. – Л.40 об. – 41.

⁶³ Там же. – Л.41 об. – 42 об.

⁶⁴ Там же. – Л.42 об. – 43.

⁶⁵ Там же. – Л.44 об. – 45.

⁶⁶ Там же. – Л.45–45 об.

листами Сигізмунда II Августа: перший адресувався жемайтійському старості Я.Ходкевичу⁶⁷, а другий – ретовському тивуну М.Внучку⁶⁸. За такою самою процедурою відбулося надання королівському ротмістрові Станіславові Тарновському 30 волоків землі вічним правом у Ретовського тивунстві⁶⁹.

Механізм отримання господарським дворянином Мартином Палецьким у володіння вічним правом села Дойліді Єйшицької волості включав комплекс із семи доданих до привілею документів, якими шляхтич підкріплював свої права на маєтність. Найперше, 15 листопада 1569 р. М.Палецький отримав привілей Сигізмунда II Августа на село Дойліді. У тексті згадувалися всі акти, що підтверджували права попередніх власників, тобто так звана документальна історія села. Розглянувши прохання господарського дворянина та додані до нього документи, великий князь литовський наказав єйшицькому державцеві панові Григорієві Воловичу «тое, вышей помененое, село Долиды зо всеми людьми, на тых чотырнадцати волоках оселыми, и з непринятыми волоками и в застенкахъ землями, вышей описаными, ему подати и в то его увезати»⁷⁰. Того ж дня господар видав окремий розпорядний лист єйшицькому державцеві з повідомленням про своє рішення надати вічним правом село Дойліді М.Палецькому, а також наказав указане село «безъ всякого омешканья и проволоки подал и поступилъ и в то ег(о) увязалъ, жадного затрудненья в томъ ему не чинячи»⁷¹. Далі до книги Литовської метрики було внесено записи шести документів, представлених М.Палецьким у великокнязівську канцелярію. Для розуміння їх сутності наведемо відповідний реєстр:

«[1] Вильно, 1542. 04. 27. Привилей короля Жикгимонта Старого, Стасю Мицейковичу даный, на некоторые люди и земли у волости Ейшиской; [2] Вильно, 1545. 01. Лист увязчий п(а) на Лва Чижа, державцы ейшиског(о), на тые ж люди и земли у волости Ейшиской Стасю Мицейковичу; [3] Вильно, 1542. 04. 27; 1540. 07. 26. Привилей короля Жикгимонта Старого Стасю Мицейковичу на две земли в державе Волкиницкой etc; [4] Вильно, 1545. 09. 07. Лист тому ж Стасю Мицейковичу до державцы ейшиског(о) о люди и земли, жебы в него не отнимал etc; [5] Вильно, 1546. 10. 21. Потвержене тому ж Стасю Мицейковичу на тые ж люди и земли у волости Ейшиской; [6] Вильно, 1562. 10. 26. Лист тому ж Стасю Мицейковичу на 4 волоки земли в селе Поросты и на иные земли, отменою даные»⁷².

Ще однією умовою володіння маєтностями, яку документально не засвідчено у книзі записів Литовської метрики №49, було ленне право, що в основному виходило з позитивних надань. У такому разі земля чи маєтність жалувалися

⁶⁷ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.49. – Л.45 об. – 46.

⁶⁸ Там же. – Л.46–46 об.

⁶⁹ 1) Лист Сигізмунда II Августа жемайтійському старості Янові Ходкевичу, Люблін, 10 червня 1569 р.; 2) лист Сигізмунда II Августа ретовському тивуну Маркові Внучкові, Люблін, 10 червня 1569 р. (див.: Там же. – Л.46 об. – 47).

⁷⁰ Там же. – Л.52 об.

⁷¹ Там же. – Л.53 об. – 54.

⁷² Там же. – Л.49 об. – 60.

тому чи іншому шляхтичеві за умови успадкування по чоловічій лінії родини⁷³. Низка листів-надань на ленному праві ввійшла, зокрема, до книги записів №35⁷⁴.

У книзі записів №49 відклалися три документа, які стосуються церков та церковного землеволодіння. Ці питання регулювалося винятково великим князем литовським. Про це яскраво свідчить привілей Сигізмунда II Августа від 16 серпня 1568 р., даний володимирському городничому Василеві Петровичу Загоровському на церкву Св.Іллі з ґрунтами при місті Володимирі. У тексті документа вказано, що попередній власник храму – Тишко Коняхович – через своє убожество та нездатність захистити землі від наїздів сусідів спустив усі церковні володіння володимирському городничому, «абы тая церьковъ ку большому знищению не пришла и хвала Божья не вменшивалася»⁷⁵. Утім Т.Коняхович не мав право самовільно, без дозволу господаря, розпоряджатися церковною маєтністю. Щоб урегулювати питання, В.Загоровський ініціював звернення до великого князя литовського з проханням підтвердити як виняток зміну власника храму. І своїм привілеєм Сигізмунд II Август, ідучи назустріч волинському городничому та піклуючись про збереження цілісності церковної маєтності, затвердив В.Загоровського новим власником Святоїллінської церкви з прилеглими до неї землями («Але мы з ласки наше на прозбу пана Загоровского то чинечи, при оной церкви Светого Ильи водлугъ листу, отъ Тишка Конаховича ему даного, его оставляемъ и симъ листомъ нашимъ ему то подтверждаемъ на вечность»⁷⁶).

Листом від 10 листопада 1568 р. Сигізмунд II Август на підставі прохання кричевського попа Сави наказав кричевському державцеві Костянтинові Андійовичу Шолусі подати прохачеві й «ув'язати» його у володіння церквою Святого Іллі у Кричеві, перевіливши перед цим слова попа, чи справді той храм у запустінні⁷⁷. Зі змісту привілея Сигізмунда II Августа від 24 липня 1569 р. мстиславському зем'янові Григорієві Ваильовичу Макаровському на Онофрієвський монастир у Мстиславлі також стає відомо, що підставою надання послужило запустіння церковної маєтності. Мстиславський зем'янин своє прохання підкріпив двома документами. Перший – це лист каштеляна та старости мстиславського князя Івана Васильовича Соломерецького про пожалування йому до волі й ласки господарської даного монастиря, який, утім «который монастырь по взятю архимандрита нашег(о) тамошнего от людей неприятельских Москвы и татар в пусте zostalъ»⁷⁸, а другий – лист-фундуш Онофрієвського монастиря вже покійного князя Юрія

⁷³ Блануца А. Земельні надання на ленному праві у Великому князівстві Литовському // Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнародні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі: II Міжнар. наук. конф.: Тези доповідей. – К., 2011. – С.27–28; Його ж. Ленне землеволодіння у Великому князівстві Литовському: аналіз джерел // Український історичний збірник. – Вип.15. – К., 2012. – С.220–228.

⁷⁴ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.35. – Л.126 об. – 127 об., 184 об. – 186, 276 об. – 277 об.

⁷⁵ Там же. – Ед.хр.49. – Л.29 об.

⁷⁶ Там же. – Л.29–29 об.

⁷⁷ Там же. – Л.35 об.

⁷⁸ Там же. – Л.44.

Семеновича Лонгвиневича⁷⁹. Указана вище причина та підтвердні документи, пред'явлені великому князеві литовському, стали підґрунтям пожалування Г.Макаровському монастирських володінь доживотним правом⁸⁰.

Така політика традиційно була під пильним контролем й інших литовських правителів. Зокрема, питання церковного землеволодіння, як видно з документів книги записів №32, контролювала королева Бона, дружина Сигізмунда I Старого й мати Сигізмунда II Августа. Так, близько 10% актів цієї книги відображають питання, пов'язані з церквою й церковним землеволодінням у Литві, а більшість із них стосуються українських земель. Зокрема, після смерті пінського й турівського владика Варломія вона призначила нового владика – кобринського архімандрита Васяна, наказавши своєму господарському службовникові дворянинові Дашкові Романовичу Гладкому на місці «ув'язати» ієрарха в турово-пінські церковні земельні володіння. Для цього Бона спеціальним листом від 12 лютого 1549 р. зобов'язувала троцьку воеводину княгиню Олександрю Семенівну Острозьку (дружину князя Костянтина Івановича Острозького) подати владіці Васяну через господарського дворянина Турово-Пінське владіцтво⁸¹.

У серпні 1549 р. Бона видала низку привілеїв на право тримання церков у Ковельському старостві місцевим священикам. Новими призначеннями або підтвердженнями старих королева таким чином упорядкувала систему церковних надань, у тому числі земельних володінь, належних до певних духовних осередків. Це – привілеї ієреям Олексієві Тришинцю Гайку на тримання ковельської міської Воскресенської церкви, Михайлові – ковельської городової церкви Благовіщення Пречистої Богородиці, Маркові Кузьмовичу Жабі – ковельської городової церкви Успіння Святої Пречистої, Кузьмі Васильовичу Жабі – монастиря Святої Трійці під Ковелем (попереднє надання князя Василя Сангушковича Ковельського) та привілей попові Лаврентієві Івановичу – на тримання міської церкви Святого Спаса з приділом Святого Семена у Вижві⁸². Останнє надання цікаве тим, що його зміст яскраво репрезентує монастирське господарство. Священик Лаврентій Іванович тримав вижвівську церкву, пожалувану свого часу писарем Бони, її ковельським і вижвівським старостою паном Богданом Семашком у двох частинах церковного комплексу, а третьою частиною, розташованою у Старій Вижві, розпоряджався за другим привілеєм Б.Семашка піп Степан. Бона своїм привілеєм підтвердила надання ковельського й вижвівського старости й до того ж користування церковним фільварком у Вижві доручила винятково Лаврентієві Івановичу, не розділяючи його на три частини⁸³. Усі згадані церковні пожалування датовано одним днем – 17 серпня 1549 р. Це вказує на зважене рішення Бони щодо впорядкування церковного господарства в Ковельському старостві⁸⁴.

⁷⁹ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.49. – Л.44 об.

⁸⁰ Там же. – Л.44–44 об.

⁸¹ Там же. – Ед.хр.32. – Л.57 об.

⁸² Там же. – Л.85–89 об. («доживотне» надання).

⁸³ Там же. – Л.89 об.

⁸⁴ Блануца А. Документи з історії церкви та церковного землеволодіння в 32 книзі записів Литовської метрики // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії: Мат. X Міжнар. наук. конф. (30 травня – 1 червня 2012 р.). – К., 2012. – С.58–63.

Чи не в кожній книзі Литовської метрики відклалися документи, пов'язані з євреями. У нашому випадку – це «наука» Сигізмунда II Августа городенському військовому Бенедиктові Васильовичу у справі по вбивство трьох євреїв підданими князів Заславських (лист від 30 травня 1566 р.)⁸⁵, а також великокнязівський лист від 28 жовтня 1568 р. всім берестейським міщанам про допущення місцевих євреїв користуватися четвертою частиною всіх міських «пожитків». У цьому випадку берестейські євреї апелювали й долучали до своїх прохань привілеї попередників Сигізмунда II Августу – Александра Ягеллончика та Сигізмунда I Старого про надання їм таких прав⁸⁶.

Сигізмунд II Август реагував на скарги шляхтичів, які були пожалувані певними землями, однак «увестися» у володіння так і не змогли через свавілля місцевих урядників. Так, розглянувши одну зі скарг, великий князь литовський своїм розпорядним листом від 1 серпня 1570 р. гарантував королівському ротмістрові Ст.Тарновському повернення сіл Лиже, Липче та Облинське Ретовського тивунства у Жемайтійській землі, незаконно відібраних місцевим тивуном М.Внучком через кілька місяців після відповідного господарського надання⁸⁷. Іншим листом під тією ж датою господар наказував адміністраторові та гетьманові Інфлянтської землі й жемайтійському старості панові Янові Ходкевичу взяти під свій контроль справу про надання земель Ст.Тарновському та

«если же то Марько Внучко учинилъ, а по увязанью его тые села з моцы и владности того ротмистра н(а)шого Станислава Тарновского моцно кгвалтомъ отнял, хочемъ мети, абы твоя м(и) л(о)сть через служебника своего засе без всякого омешканья тые селы, вышей мененые, у волости н(а)шой Ретовской, в которых есть, кромя пустых волокъ, трыдцать волокъ, людьми оселых, тому Станиславу Тарновскому в держанье подал, а шкоды тамъ поделаные, справедливость ему с тымъ тивуномъ н(а)шимъ Маркомъ Внучкомъ учинилъ»⁸⁸.

Литовський правитель розібрався й у справі про борг 100 кіп литовських грошів, який мав волинський зем'янин Іван Яцкович Борзобагатий Красенський перед волинським маршалком Петром Богдановичем Загоровським. Листом від 24 серпня 1566 р. Сигізмунд II Август гарантував останньому отримати взамін боргу право на володіння 10 волоками землі в маєтку І.Борзобогатого Красенського до часу сплати заборгованості⁸⁹. Іншим листом під тією ж датою господар інформував волинського зем'янина про своє рішення щодо його боргу, та наказував не чинити спротиву «ув'язанню» 10 волоками землі П.Загоровського⁹⁰.

У Великому князівстві Литовському широко практикувалося надання окремих пільг певним категоріям населення. У книзі №49 відклалися два

⁸⁵ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.49. – Л.7–7 об.

⁸⁶ Там же. – Л.34–34 об.

⁸⁷ Там же. – Л.76 об. – 77.

⁸⁸ Там же. – Л.77 об.

⁸⁹ Там же. – Л.9–9 об.

⁹⁰ Там же. – Л.9 об. – 10.

таких документа. Так, на прохання кричевських міщан, «абыхмо для упаду и знищенъя их, которое они *от* людей неприятельскихъ приняли, дозволили имъ по паньству нашому Великому князству Литовскому сухимъ путемъ и воденымъ добровольне и безмытне торговати»⁹¹, 19 вересня 1568 р. Сигізмунд II Август видав привілей, яким

«мы з ласки наше г(о)с(по)д(а)рьское для такового знищенья и шкоды ихъ, которую они *от* люей неприятельскихъ приняли, дозволили имъ. И симъ листомъ нашимъ дозволяемъ рекою Днепромъ, Сожомъ и Припетью, и иными реками, которые суть межы тых рекъ, и сухимъ путемъ до замковъ нашихъ украинскихъ, то есть до Киева, Черкасъ и Канева, и тежъ до Могилева, идо инъшихъ замковъ надъ тыми и межы тыми реками ходити, и солью, рыбами, медомъ преснымъ, коньми, полотномъ и иными всякими живностями, и иными товары торговати и в замкохъ нашихъ Чичерску, Пропойску, в Гомъле, Любечи, и в Чорънобыли, и в бышихъ замкохъ таковыя товары продавати и куповати, не даючи мыта звыклого и побору новоустановленого, и тежъ важчого, головщинъ, мостовог(о), и *от* пописованья товаровъ своихъ, которое вольности они уживати мають до воли и ласки наше г(о)с(по)д(а)рьское»⁹².

Натомість привілеєм від 27 жовтня 1568 р. великий князь литовський надавав берестейським міщанам право на збір мостового мита⁹³.

Після набуття чинності Литовським статутом 1529 р., а особливо другої редакції 1566 р. на законодавчому рівні склалися сприятливі умови для зародження та подальшого розвитку ринку землі⁹⁴. Згідно з редакцією 1529 р., шляхті надавалося право відчужувати (продати, віддати, дарувати) не більше третини маєтності⁹⁵, а дві третини – віддати під заставу (артикул 16, розділ I) з обов'язковим викупом, оскільки на заставні володіння не розповсюджувалося право давності (артикул 5, розділ X). У редакції 1566 р. такі обмеження знімалися, що дало поштовх до часткового перерозподілу земельних володінь серед шляхетського стану⁹⁶. Особливості функціонування ринку землі в Литві документально засвідчено відповідними договорами купівлі-продажу, що їх вносили до книг Литовської метрики, починаючи з 1520-х рр.⁹⁷ У нашому випадку у

⁹¹ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.49. – Л.31 об.

⁹² Там же. – Л.32.

⁹³ Там же. – Л.33–33 об.

⁹⁴ Блануца А.В. Ринок землі у Великому князівстві Литовському в 1529–1566 рр.: джерелознавчі, правові та соціально-економічні аспекти // Український історичний журнал. – 2010. – №1. – С.52–65.

⁹⁵ Про функціонування інституту «третини» у Великому князівстві Литовському див.: Bardach J. Trzecizna – część swobodna w litewskim prawie majątkowym XV–XVI wieku // O dawnej i niedawnej Litwie. – Poznań, 1988. – S.120–139; Блануца А. Норми про «trzeciznu» в Першому Литовському статуті та її рецепція до кінця XVI ст. // Pirmasis Lietuvos Statutas: straipsnių rinkinys. – Vilnius, 2005. – P.99–106.

⁹⁶ Блануца А. Земельні володіння волинської шляхти у другій половині XVI ст. – К., 2007. – С.75, 183–185.

⁹⁷ LM. – Knyga №22 (1547): Užrašymų knyga 22 / Parengė A.Blanutsa, D.Vashchuk, D.Antanavičius. – Vilnius, 2010. – P.24, 29–37, 40–41; Ibid. – Knyga №32 (1548–1549): Užrašymų knyga 32 / Parengė A.Blanutsa, D.Vashchuk, D.Antanavičius, E.Deveikytė. – Vilnius, 2012. – P.45,

книзі записів №49 бачимо чотири таких документа. Зокрема, їх тексти ввійшли до підтвердних листів Сигізмунда II Августа. Першим із них великий князь литовський підтвердив договір купівлі-продажу маєтку Бедровки в Лідському повіті, який було продано Беняшем та Іваном Воловичами за 2000 кіп литовських грошів Калістратові Шимковичу Мацковичу⁹⁸.

У травні 1569 р. Андрій Янович Юршич разом із дружиною Щасною Станіславівною Гринопедівною продали Мартинові Палецькому двір Римовидіцизну в Ловкиниках за 150 кіп литовських грошів, а зміст відповідного договору на прохання нового власника також було внесено до книги Литовської метрики⁹⁹. Пізніше, 19 вересня, колишні власники двору внесли продажний договір до лідських ґродських книг¹⁰⁰. Згідно зі статутною нормою, усі транзакційні договори, укладені шляхтою певного повіту, мали вноситися до повітових земських книг. А оскільки земський суд засідав у визначений термін (судові «рочки»), то набула поширення практика спочатку реєструвати такі договори в постійних ґродських судах, а потім переносити до земських. Тому М.Палецький, як новий власник, звернувся до урядників Лідського земського суду під час його роботи (документ датовано 13 жовтня 1569 р.) з проханням внести до земських актових книг договір купівлі-продажу Римовидівського двору. Відповідний запис також представлено у книзі Литовської метрики, причому його текстова частина повністю повторюється¹⁰¹.

Разом із продажем двору подружжя Юршичів поступилося М.Палецькому і своїми неосілими землями, розрахувавшись перед ним таким чином за борг у 230 кіп литовських грошів: «Дала ему все листы и привилія яко наше отчизное, такъ тежъ и выслугу, и на все земли пустошские его м(и)л(о)сти пану Мартину Палецкому, которые, дей, земли и пустошчизны суть достаточне в привиліяхъ его королевское м(и)л(о)сти описанъ»¹⁰². Як і в попередньому випадку, цей договір Юршичі спочатку внесли до лідських ґродських¹⁰³, а згодом М.Палецький переніс його до земських книг¹⁰⁴.

Окрім перенесення транзакційних договорів до повітових актових книг, литовська шляхта прагнула отримати відповідне підтвердження в господаря. Так, у липні 1570 р. до нього звернувся князь Лев Олександрович Сангушко-Кошерський із проханням підтвердити продажний договір, яким він продав підканцлерові Великого князівства Литовського панові Остафієві Воловичу маєток Жировичі в Берестейському повіті за 1400 кіп литовських грошів¹⁰⁵.

48–49, 58–61; *Блануца А.* Транзакційні угоди шляхти Великого князівства Литовського у до-статутний період // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: Зб. наук. праць. – Вип.2. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С.196–202.

⁹⁸ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.49. – Л.12–14 об.

⁹⁹ Там же. – Л.60–61.

¹⁰⁰ Там же. – Л.61–62 об.

¹⁰¹ Там же. – Л.62 об. – 64 об.

¹⁰² «Лист Щасное Станиславоуны и мужа ее Андрея Юршича, котрым, отдавши sprawy и привилея п(ану) Мартину Палецкому, позволяет доходить некоторых земл у его к(о)р(олевское) м(и)л(о)сти etc.» (див.: Там же. – Л.64 об. – 65).

¹⁰³ Там же. – Л.65 об. – 66 об.

¹⁰⁴ Там же. – Л.67–68 об.

¹⁰⁵ Там же. – Л.72 об. – 73 об.

Утім, шляхта прагнула отримати не лише підтвердження на купівлю-продаж своїх маєтків, а також і засвідчені великокнязівською печаткою виписи таких договорів із книг канцелярії – Литовської метрики. Цікавий приклад отримання такого випису («видимусу») датується 29 липня 1568 р., коли господарський писар Матис Савицький звернувся до Сигізмунда II Августа з проханням отримати копії договорів купівлі-продажу на Лопеницький маєток, мотивуючи потребою пред'явлення їх до земського суду Волковийського повіту («ему того пильная потреба указывает до права, которое у суду земского повету Вольковыйского з некоторыми сутяжники своими мети маеть»), а також «тых самых листов наших паркгаменовых обавяючи се, абы в дорозе где пригодне не зъгинули або яко жъ кольвекъ не сопсовали ся, возити и посылати ку праву не смееть»¹⁰⁶. Господар зважив на прохання свого підданого та наказав зробити відповідні виписи з документів, які й відклалися у книзі Метрики. Це, по-перше, підтвердний лист договору купівлі-продажу Лопеницького маєтку князем Щасним Клочковичем Довойновичем віленському воеводі панові Миколаєві Юрійовичу Радивілу на суму 8000 кіп литовських грошів. Із цього договору можемо почерпнути цікаві деталі введення у практичну площину нових норм Литовського статуту 1566 р., зокрема зняття заборони на продаж третини маєтності, про що наголошено в тексті документа:

«Тамъ тые артыкулы в старомъ и новомъ Статуте около двох частей имения в пенезех только заводити на том-то Берестейскомъ сойме на сторону отложили, и праве его во всемъ мощью зезволения соймового постановивши, то вже отъ оногo часу на вечные часы скасовали, же каждому стану естъ и маеть быти вольно своимъ именемъ отъчизнымъ, матерыстымъ, спадковымъ, купнымъ и якимъ кольвекъ обычаемъ набытымъ, не менуючи ани одною, ани двема, ани третею частью, але огуломъ заразъ всеми имениями або порознь по одному людами и землями шафовать, отъдати, продати, даровать, записати, заменить и куды хотечи обернути безъ жадныхъ отъкладовъ п(е)н(е)жныхъ отъ детей и братьи, кривныхъ, близкихъ его, на што вси станы зезволивши одностайне намъ, г(о)с(по)д(а)ру, оповедили»¹⁰⁷.

Цей договір датовано 22 травня 1568 р., після чого відразу внесено текст іншого документа – підтвердного листа Сигізмунда II Августа від 10 червня 1568 р. на продаж цього ж Лопеницького маєтку вже віленським воеводою великокнязівському секретареві М.Савицькому за ту саму суму¹⁰⁸.

Поряд із привілеями на землі та маєтки литовський правитель жалував шляхту й нерухомістю в містах. Зокрема, такі надання найчастіше стосувалися незабудованих ділянок у міських межах. Так, 6 серпня 1570 р. Сигізмунд II Август видав привілей полоцькому зем'янинові Іванові Невельському, вічним правом пожалувавши «пляц» у Дисненському замку з дозволом на

¹⁰⁶ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.49. – Л.23 об.

¹⁰⁷ Там же. – Л.24 об.

¹⁰⁸ Там же. – Л.26–28.

збудувати на ньому дім. Власне, підставою такого надання стало переведення І.Невельського на уряд дисненського державці по смерті попереднього старости – Павла Єсмана¹⁰⁹. Отримавши в держання замок, полоцький зем'янин обрав для себе неосвоєну в місті ділянку землі та звів там будинок. Після цього він звернувся до господаря з проханням «узаконити» свою новобудову та землю, на якій вона стояла, на що й отримав відповідний великокнязівський привілей¹¹⁰. Цього ж дня до книги Литовської метрики було внесено другий привілей Сигізмунда II Августу, адресований тому ж таки І.Невельському. Ним господар пожалував нового дисненського державцю ще одним «пляцем» в іншій частині міста:

«Который пляц и домъ на нем в месте есть з одное стороны черезъ улицу напротивъ Яцъка Шелья, мешчанина диненьского, а з другое стороны подле дому Григоря Корсака, хоружича полоцкого, и подле дому ивановского служебника старосты дисненского пана Боркулаба Ивановича Корсака, с третее стороны напротивъ церкви руское Светого Воскресенья черезъ улицу, с четвертое стороны напротивъ рынку»¹¹¹.

Як і в першому пожалуванні, нова ділянка землі віддавалася шляхтичеві на правах вічного володіння з можливістю вільного розпорядження: «Маеть онъ самъ, жона, дети и потомки ихъ тот домъ, вышей описаный, с пляцомъ, в месте н(а)шомъ Дисненском лежачимъ, держати и уживати, будутъ вольни его отдати, продати, заменить и ку своему пожитку якъ хочечи оборочати»¹¹².

Подібні привілеї на міську нерухомість отримав і лепельський державця Оникей Корсак. Першим великокнязівським листом від 10 серпня 1570 р. він отримав підтвердження на два «пляці» вічним правом: один – у замку Леплі при замковій стіні, а другий – у місті Леплі на ринковій площі¹¹³. Другим привілеєм під тією ж датою О.Корсак отримав «пляц» із будинком у Дисненському місті, також вічним правом:

«Который пляц лежыть на улицы шляхетской одною стороною в тыле церкви Светого Воскресенья, а двема сторонами тотъ же пляцъ прилежъ естъ ку горе за тую же церковь, а с четвертое стороны к улице противко пляцовъ п(а)на Дмитра Василевича, а п(а)на Григоря Ивановича Корсаковъ и тежъ противъ дому Сидора Ивановича, которого пляцу вдольжъ подле улицы сажень двадцать, а в поперокъ угору сажень шестьнадесятъ»¹¹⁴.

У цей час підтвердження на володіння «пляцями» і «домами» у Дисненському замку та місті отримав і королівський ротмістр Ян Вербицький¹¹⁵. Такі

¹⁰⁹ Там же. – Л.77 об.

¹¹⁰ Там же. – Л.77 об. – 78.

¹¹¹ Там же. – Л.78.

¹¹² Там же. – Л.78–78 об.

¹¹³ Там же. – Л.78 об.

¹¹⁴ Там же. – Л.79.

¹¹⁵ Там же. – Ед.хр.48. – Л.403 об.

пожалування Сигізмунда II Августа були, вочевидь, наслідком упорядкування та наведення ладу з документами на міську нерухомість Дисни й Лепеля, про що свідчать листи господаря за 1565 р., адресовані вітебському підкомореві князеві Павлові Соколинському про «розделеие и поровняние кгрунты к широкостию личб подыных межи замками Лепельским и Дисненеским»¹¹⁶ та лепельському старості про вилучення в ротмістра Богдана Теплиці «немало кгрунтов и плацов в месте Лепельском и о корчмах неслушных»¹¹⁷, якими той володів незаконно. Відповідний лист-повідомлення про вилучення нерухомості отримав і сам Б.Теплиця¹¹⁸.

Такі ж привілеї на міську нерухомість у 1560–1570-х рр. отримувала шляхта та міщани в усіх повітах Великого князівства Литовського. Для прикладу, у 1572 р. привілей на володіння «пляцом» у Вітебському замку «доживотним» правом отримав вітебський шляхтич Каспар Веломовський¹¹⁹, а в Бересті підтвердження на свої «пляць» з будівлями отримали місцеві міщани Гедрута Войтехова Порецька з братом Ленартом¹²⁰ та Грицько Пашкович Пеняжкович¹²¹ (обидва – на Ковальській вулиці). Згодом, як показує практика, міська нерухомість ставала об'єктом купівлі-продажу, особливо в містах, які були воеводськими чи повітовими центрами. Наприклад, у луцьких актових книгах 1560–1590-х рр. зафіксовано 57 угод купівлі-продажу будинків у межах цього міста. Упродовж першого пореформеного десятиріччя волинська шляхта продала або купила 7 будинків та дворів, у наступні десятиріччя – відповідно 22, 21 і 7 об'єктів міської нерухомості. Як правило, купували ті шляхтичі, які обіймали уряди у гродському та земському судах, або ж відігравали помітну роль у політичному житті повіту та регіону¹²².

До транзакційних договорів відносяться також застави – передача в користування/володіння на певний термін землі, маєтності за визначену суму. Існують застави без держання та застави з держанням маєтностей. Перший тип застав укладався у випадку, якщо одна особа позичила в іншій певні кошти й отримувала гарантії, що за несвоєчасного повернення їх боржник зобов'язувався передати своєму кредиторowi окреслену в контракті частину володінь. Застави з держанням володінь укладалися тоді, коли кредитор надавав боржникові певні кошти та відразу отримував у користування/володіння обумовлені в контракті маєтності¹²³. До книги записів Литовської метрики №49 внесено два договори застави, які відносяться до другого типу – із держанням маєтності. Так, у першому випадку Сигізмунд II Август своїм привілеєм від 2 грудня 1569 р. через неспроможність заплатити за службу 6000 польських

¹¹⁶ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.47. – Л.45–45 об.

¹¹⁷ Там же. – Л.46–46 об.

¹¹⁸ Там же. – Л.46 об.

¹¹⁹ Там же. – Ед.хр.48. – Л.419–419 об.

¹²⁰ Там же. – Л.358–358 об.

¹²¹ Там же. – Л.359–359 об.

¹²² Підрах. за: Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.8–57, 459–460; Ф.26. – Оп.1. – Спр.1–13, 62; Блануца А. Земельні володіння волинської шляхти... – С.122.

¹²³ Блануца А. Земельні володіння волинської шляхти... – С.93–94; Його ж. Матеріали до реєстру земельних контрактів волинської шляхти (друга половина XVI ст.). – К., 2005. – 129 с.

золотих заставив королівському ротмістрові Матіясові Дембинському господарський замок Руень із належними до нього землями. У договорі зазначався термін початку дії застави: «Маєть онъ в моць и держанье свое взяти на день нового лета м(е)с(я)ца генъваря первого дня на початку семъдесятого року»¹²⁴. За рік великий князь литовський зобов'язувався сплатити кошти, а у протилежному випадку термін автоматично продовжувався ще на рік. За контактом М.Дембинський отримував право збирати всі податки із замку на свою користь та звільнявся від сплати лічби¹²⁵. У другому випадку господар своїм листом від 22 липня 1570 р. підтвердив контракт застави двох литовських можливо-владців¹²⁶. Так, згідно із заставним договором, сірадський воєвода Ольбрахт Ласький позичив у князя Яроша Жижемського 3800 кіп литовських грошів терміном на три роки, віддаючи йому у тримання заставним правом маєтки Глуськ, Гольшани та Пашнишки¹²⁷.

Вагому роль в економіці Великого князівства Литовського відігравало корчемне господарство, прибуток від якого становив суттєву частку загальнодержавного скарбу та окремих власників. Так, за даними книги записів №49, упродовж 1560-х рр. було надано дозволи великого князя литовського Сигізмунда II Августа на заснування корчем князям і шляхті, у тому числі й на українських землях. Реєстр таких пожалувань виглядає наступним чином: 1) Люблін, 1 червня 1566 р. Привілей Яцькові Сушку на побудову вільної корчми у його маєтку Туличові при Кобринському замку; 2) Люблін, 28 липня 1566 р. Князеві Романові Сангушковичу про корчму у Вінниці, побудовану при Кмітинському дворі; 3) Люблін, 27 липня 1566 р. Князеві Романові Сангушковичу про корчму у Вінниці при Кмітинському дворі; 4) Городно, 26 червня 1568 р. Привілей Андрієві Русину на побудову корчми в його маєтку Голешові Луцького повіту; 5) Городно, 10 липня 1568 р. Привілей Андрієві Яновичу Богдановичу на побудову корчми в його Непраському маєтку під Остриною; 6) Книшин, 16 серпня 1568 р. Привілей Василеві Рогозі на вільну корчму в його маєтку Крайську Мінського повіту; 7) Книшин, 16 серпня 1568 р. Привілей Василеві Рогозі на вільну корчму в його маєтку Хотенчичах Мінського повіту; 8) Варшава, 21 серпня 1570 р. Привілей Хотеневі Валуєву на вільну корчму в його маєтку Коптевичах¹²⁸.

Головною умовою великокнязівських пожалувань корчем приватним власникам (князям, шляхті) було надання ними гарантії не створювати конкуренцію тим корчмам, котрі перебували у віданні держави, а також забезпечувати порядок і перешкоджати розвитку злочинності, оскільки ці заклади, як видно з низки скарг, унесених до актових книг, були місцем підвищеної соціальної напруги¹²⁹. Облаштування нових корчем підлягало пильному

¹²⁴ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.49. – Л.69 об.

¹²⁵ Там же. – Л.69–69 об.

¹²⁶ Там же. – Л.73 об. – 76.

¹²⁷ Там же. – Л.74–76.

¹²⁸ Там же. – Л.6–9, 16, 18 об., 28–29, 79 об.

¹²⁹ Блануца А.В. Книга записів №49 Литовської метрики як джерело до вивчення впровадження соціально-економічних реформ у Великому князівстві Литовському (60-ті роки XVI ст.): регулювання надань на корчми // Історія торгівлі, податків та мита: Сьома міжнар. наук. конф.: Тези доповідей. – К., 2013. – С.22–23.

контролю з боку держави ще й тому, що вони були складовою митної системи Литви. У 1560-х рр., віддаючи євреям на відкуп митні збори та корчемне господарство (після тривалої перерви від середини 1530-х рр.), литовські правителі таким чином забезпечували стабільні надходження до великокнязівської скарбниці¹³⁰.

Окрему групу документів книги записів №49 становлять нобілітаційні привілеї й привілеї на звільнення від місцевого присуду та його зміни¹³¹. Цікавий випадок зміни такого присуду зафіксовано у привілеї Сигізмунда II Августа від 4 липня 1568 р., наданого господарському мулярові Антонієві Корнету Влоху. Підставою видачі привілею стала чолобитна того про звільнення його будинку на Віленському передмісті, купленого в муляра Жана Влоха, від міського присуду та віддання під присуд замковий, а також звільнення від «всих подачокъ, которые перед тымъ с того дому хоживали, вызволили» й надання дозволу «в нем шинкъ волный, медом, пивомъ и горелкою шинькуючи, без даванья капъщизны, до скарбу нашего мети и держати допустили». Рішення великого князя литовського у справі А.Влоха було позитивним, хоча в документах не вказувалася, на підставі яких заслуг господарський муляр отримав такі привілеї. Термін їх дії визначався як «доживотний»¹³². Змінити міський присуд на замковий у Луцьку вдалося й господарському дворянинові Василеві Коляді. На свою чолобитну він отримав відповідний привілеї Сигізмунда II Августа від 8 серпня 1568 р. На відміну від попереднього документа, у цьому випадку пожалування було обґрунтоване заслугами В.Коляди: «Маючи ласкавий взгляд на службы его, которыми онъ мешкаючи при дворе нашемъ и бываючи посылаєть з росказанья нашего на розные местца для потребъ нашихъ г(о)с(по)д(а)рьских и земскихъ ласку нашу нам заслуговалъ»¹³³. Господарський дворянин разом із переводом під замковий присуд також звільнявся від міських плат і, що важливо, господар акцентував увагу:

«Василей Коледа самъ, жона, дети и потомки его с того пляцу и дому помененого не мають и не будутъ повинъни николи и в которыхъ речахъ перед врадомъ местскимъ, то естъ войтомъ, бурмистромъ и радцами оного места Луцкого, становити и никому в отъказе быти, и усprawедливяти ся одно перед замковымъ врандомъ тамошнимъ, и то к онымъ только земскимъ шляхетскимъ правомъ усprawедливяти ся маєтъ» (курсив наш – А.Б.)¹³⁴.

Причиною зміни присуду стали певні трансформації меж територіально-адміністративних одиниць, проведені в результаті реформ. Такі зміни

¹³⁰ Жеребцова Л.Ю. Книга записів 49 Литовської метрики як джерело до історії митної справи на землях Великого князівства Литовського // Там само. – С.23–25.

¹³¹ Блануца А. Дипломатичний аналіз документів книги записів №49 Литовської метрики у контексті дослідження соціально-економічних реформ у Великому князівстві Литовському у 60-х роках XVI ст. // Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини в загальноєвропейському вимірі: Тези доповідей III Міжнар. наук. конф., 16–19 жовтня 2013 р., м. Кам'янець-Подільський. – К., 2013. – С.51–52.

¹³² РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.49. – Л.17–17 об.

¹³³ Там же. – Л.22.

¹³⁴ Там же. – Л.22–22 об.

безпосередньо торкнулися господарського зем'янина Богдана Григоровича Старунова та його маєтку Гвозної, який до реформи був у структурі Більського повіту, а після реформи відійшов до Бранська на Підляшші. Відповідно на звернення Б.Старунова Сигізмунд II Август видав привілей від 14 серпня 1568 р., яким

«тое именье его, вышей мененое, все в томъ обрубе на Гвозной с права, присуду, послушеньства и всякое повинности замку нашего Бельского вынемши и вызволивши, под право подляшское и присудъ городовый и земский до Браньска вечно поддали и симъ листомъ нашимъ подъяемъ»¹³⁵.

Два вміщених у книзі nobilitaційних привілеї дають уявлення про механізм отримання шляхетського титулу, теоретично описаний у Литовських статутах¹³⁶. У першому випадку Григорій Семенович Щит виводив своє шляхетство від діда та батька, які несли земську службу при Полоцькому замку й не практикували міські ремесла. Свої аргументи претендент підкріплював письмовими свідченнями двох шанованих у повіті шляхтичів – дисненського старости й ротмістра Боркулаба Івановича та вороньцького державці Оникія Андрійовича Корсака. Такі докази задовольнили Сигізмунда II Августа, який своїм привілеєм від 5 серпня 1568 р. пожалував Г.Щита шляхетським титулом¹³⁷. У другому випадку своє шляхетство «виводили» слоніські бояри Леня Іванович, Марко Климівич, Василь Борисович та Петро Ходорович Проствиловичі. Великий князь литовський за їхньою чолобитною вповноважив троцького воеводу Миколая Юрійовича Радивілла здійснити перевірку доводів на отримання шляхетського титулу. У результаті відомості, надані слоніськими боярами, підтвердилися. Зваживши на всі аргументи, Сигізмунд II Август

«тых, вышей помененых, бояръ нашихъ слонимьскихъ Леня Ивановича, Марка Климовича, Василя Борысовича а Петра Ходоровича, и всехъ потомковъ ихъ за таковымъ повнымъ, достаточнымъ а яснымъ выводомъ ихъ шляхетства своего з ласки наше г(о)с(по)д(а)рьское отъ плаченья цынъшу до скарбу нашего земского вечно вызволили и симъ листомъ нашимъ вызволяемъ, и моцью звирхности наше г(о)с(по)д(а)рьское при шляхетстве ихъ зоставуючи, даем и даруемъ имъ то, ижъ оны сами и потомкове ихъ права, свобод, волности, тытулу и заволавань почъстивого шляхетского заровно весполкъ з ыншою шляхтою и рыцёрствомъ паньства нашего Великого князтва Литовского уживати и з нихъ ся веселити мають вечными чась»¹³⁸.

¹³⁵ Там же. – Л.23.

¹³⁶ Окремі сюжети отримання шляхетських титулів у Литві див.: *Блануца А.В.* «Борьба за шляхетство» в Великом княжестве Литовском в середине XVI века // *Мининские чтения: Сборник научных трудов по истории Восточной Европы в XI–XVII вв.* – Нижний Новгород, 2011. – С.328–338.

¹³⁷ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.49. – Л.21–21 об.

¹³⁸ Там же. – Л.39 об. – 40.

Відзначимо, що не в усіх випадках аргументи претендентів на «вивід» свого шляхетства спрацьовували¹³⁹. Зокрема, у великокнязівському листі-підтвердженні від 20 липня 1561 р. господар із-поміж заявлених у чолобитній бояр Шукждиничів підтвердив шляхетський титул лише Янові Павловичу Тибору та його пасинкам Себастьянові й Матееві Шукждиничам¹⁴⁰. Якщо розглянути інші книги Литовської метрики на предмет фіксації в них привілеїв на шляхетство, то ми не знайдемо великої кількості таких нобілітацій. А це вказує на одиничний характер процесу «ушляхетнення» у середині XVI ст.

Підбиваючи підсумки, відзначимо високу інформативність книги записів №49 на предмет дослідження соціально-економічних реформ у Великому князівстві Литовському та на українських землях в його складі. Документальний зміст джерела цікавий і важливий ще й тим, що відбиває перехідний етап у веденні діловодства, розмежування повноважень у плані фіксації документів великокнязівською канцелярією та місцевими судово-адміністративними установами.

---

¹³⁹ Блануца А. Земська служба у Великому князівстві Литовському за документами книги записів №39 Литовської метрики (середина XVI ст.). – С.456–467.

¹⁴⁰ РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр.39. – Л.251 об. – 253 об.

The article highlights the documental Content of Recording Book 49 of Lithuanian Metrics in the researching context of social and economic history of Grand Duchy of Lithuania of middle 1560 – early 1570s. Author notes the high information value concerning the different aspects of social and economic reforms in Lithuania and on the Ukrainian lands.

Keywords: *Lithuanian Metrica, recording book 49, Grand Duchy of Lithuania, social and economic reforms, gentry.*

